

Recenzije i prikazi

Nikolaj M. Minasjan: Pravo mirnog sosuščestvovanja

Izdadnje Rostovskog univerziteta,
1966.

Budislav Vukas

Poglavlja: Lenjinsko učenje o mirnoj koegzistenciji država s različitim društvenim sistemima; Nova etapa u razvitku teorije mirne koegzistencije; Formiranje prava mira i mirne koegzistencije; Mirna koegzistencija — osnova međunarodnog prava i suradnje država različitih društvenih sistema; Oblici međunarodne suradnje država dvaju sistema; Načela mirne koegzistencije i međunarodnog prava; Pravni oblici mirne koegzistencije; Doprinos SSSR-a mirnoj koegzistenciji.

Sam naslov knjige N. M. Minasjana upućuje na onu granu nauke u okviru čijeg sistema se ona u prvom redu može analizirati i ocijeniti. To je pravo, i to međunarodno pravo. Ovaj kratki prikaz zadržat će se uglavnom na prikazu knjige sa stanovišta međunarodnog prava, iako bi ona zahtijevala analizu i s aspekta opće povijesti, povijesti SSSR-a, povijesti radničkih partija (posebno KPSS), te nauka političkih i ekonomskih međunarodnih odnosa, jer je autor nastojao ideju koegzistencije svestrano izložiti.

Izučavanje ideje koegzistencije autor započinje otkrivanjem njenog izvora u marksističko-lenjinističkom učenju u zakonitosti razvitka društva. Razvijajući učenje Marksa i Engelsa o neravnomjernosti ekonomskog i političkog razvitka kapitalizma i o mogućnosti pobjede socijalizma najprije u nekim, ili čak samo u jednoj zemlji, Lenjin je izveo zaključak o mogućnosti i nužnosti koegzistencije dvaju društveno-ekonomskih sistema. U njihovom mirnom takmičenju socijalistički si-

nosti i progresivnost, te postepeno smjenjivati zaostali sistem kapitalizma na osnovu objektivnih ekonomskih zakona razvitka društva. Međutim, mirnu koegzistenciju ne smije se shvatiti kao klasni mir, kao koegzistenciju ideja. Ona postoji samo u oblasti međunarodnih odnosa; to je specifičan oblik klasne borbe dvaju sistema koji omogućuje svjetsku pobjedu socijalizma u mirnom ekonomskom takmičenju. Marksističkom učenju stran je izvoz revolucije — mir je osnovni međunarodni princip socijalizma.

Sovjetska država je od osnutka povelila vanjsku politiku koegzistencije. Minasjan vrlo opširno (ali i s čestim ponavljanjem) opisuje sve napore Sovjetske države i partije da učvrsti koegzistenciju s državama drugog društvenog sistema: Dekret o miru 1917. godine i druge dokumente Revolucije, davanje privrednih koncesija u Sovjetskom Savezu, mukotrpano uspostavljanje diplomatskih odnosa, ulazak u Ligu naroda, ugovore o nenapadanju i neutralnosti zaključene s 15 zemalja, učešće u antinacističkom ratu, poslijeratne napore za uspostavljanje dobrih odnosa sa zapadnim zemljama, suradnju sa socijalističkim, neangažiranim i novim državama, dokumente XX, XXI i XXII kongresa KPSS, miroljubivu djelatnost u Ujedinjenim narodima i uopće u međunarodnim odnosima (posredovanje koje je dovelo do Taškentske deklaracije 1966. godine) i dr.

Koegzistenciju danas osiguravaju značajni faktori međunarodnih odnosa: snažan razvoj socijalističkih zemalja; pojava novih uglavnom neangažiranih zemalja; sve jača uloga miroljubivih širokih narodnih masa u rješavanju aktualnih problema međunarodnih odnosa; jačanje uloge radničke klase i radničkih partija u političkom životu; ra-

predstavničkih tijela nekih buržoaskih država.

Stvaranje novog društvenog sistema u sovjetskoj državi javlja se novi tip međunarodnih odnosa i potreba njihovog pravnog reguliranja. Međunarodno pravo, koje je sadržavalo pravo na rat ne odgovara tim odnosima. Iz dotadašnjeg međunarodnog prava preuzimaju se samo načela demokratskog sadržaja (načela nemiješanja, suvereniteta, pacta sunt servanda, slobode mora, pravila o konzularnim i diplomatskim odnosima i o sredstvima mirnog rješavanja sporova, o neutralnosti i pravila o ratnom pravu), ona se dalje razvijaju, a uvode se nova načela i instituti. Tako se danas mirna koegzistencija osniva na slijedećim načelima međunarodnog prava: 1) dužnosti očuvanja mira i osiguranja mirne koegzistencije; 2) suverenitetu država i nacija (uključuje pravo naroda na samoodređenje); 3) teritorijalnoj cjelovitosti i neprikosновенosti državnih granica; 4) jednakosti velikih i malih država; 5) zabrani agresivnog rata i nenapadanju; 6) razoružanju; 7) nemiješanju u unutrašnje poslove drugih država; 8) mirnom rješavanju međunarodnih sporova; 9) obvezatnosti ispunjavanja međunarodnih ugovora.

Načela koegzistencije izviru u prvom redu iz međunarodnih ugovora. Međutim, obvezuju samo dobrovoljno zaključeni ugovori uz ravnopravne uvjete za sve potpisnike. Zato nove države ne moraju priznavati ugovore bivše metropole. Značajan izvor pravila koegzistencije su i međunarodni običaji, koji i danas mogu stvarati nova pravila općeg i partikularnog prava. (npr. pravila o moratoriju nuklearnih pokusa od 1958. do 1961. god.). Za rađanje novih pravila nije nužno dugo vrijeme kroz koje se ponavlja određeno ponašanje države, već stvarni pristanak svih država na takvo pravilo. Autor uopće ne spominje treći

prava (prema čl. 38. Statuta Međunarodnog suda) — opća načela prava, priznata od civiliziranih naroda. Odluke Vijeća sigurnosti i Opće skupštine izvor su pravila o koegzistenciji ako su usvojeni uz pristanak država svih triju osnovnih grupa »socijalističke, imperijalističke i neutralne«. Nisu dovoljne većine propisane Poveljom, jer npr. većina od 2/3 u Općoj skupštini ne mora značiti da su na tu rezoluciju pristale države svih triju grupa (str. 229).

Pisac polemizira s onim autorima (Hazard npr.) koji mirnu koegzistenciju opisuje kao primirje i protstavljaju joj pojam međunarodne suradnje; ona uz dužnost suradnje država na političkom, gospodarskom, kulturnom, naučnom i tehničkom polju obavezuje i na ostala osnovna načela međunarodnog prava o odnosima država (zabrana rata, nemiješanje, ravnopravnost, jednakost).

Iako i Minasjan u cijelom tekstu govori samo o koegzistenciji država dvaju sistema, on se izričito distancira od onih sovjetskih autora koji tvrde, da postoje posebna pravila koja vrijede među državama različitog sistema i druge norme, koje reguliraju odnose država istog sistema (Tunkin, Levin). Minasjan se protivni nazivu »opće međunarodno pravo«, jer općenitost njegova važenja nije potrebno isticati; postoji samo jedan sistem normi međunarodnog prava — pravo koegzistencije (str. 54).

Najvrednija je osobina ovog djela što međunarodnopravnu problematiku koegzistencije najuže vezuje uz međunarodnu praksu Sovjetskog Saveza i time značajno u potpunjava već bogatu opću doktrinu o pravnim aspektima miroljubive koegzistencije. Iako je pretežno koristio sovjetsku literaturu, autor ne ignorira ni zapadnu. Ipak pisac zaslužuje neke ozbiljne primjedbe:

International Law Association,

za međunarodno pravo) započelo je 1956. godine s izučavanjem pravnih aspekata miroljubive koegzistencije. Veliki doprinos radu tog Udruženja kroz slijedeći desetak godina dali su i sovjetski internacionalisti. Prof. Minansjan uopće ne spominje rezultate rada Udruženja u izradi pravne i političke definicije koegzistencije, izradi liste načela koegzistencije i prijedlozima o kodifikaciji tih načela.

Još je značajniji propust što u raspravi o načelima međunarodnog prava o koegzistenciji Minansjan ne uzima u obzir kodifikacione napore Ujedinjenih naroda. Rezolucija Opće skupštine 1815 (XVII) »Razmatranje načela međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i suradnji među državama u skladu s Poveljom Ujedinjenih naroda« označila je početak djelatnosti čiji bi konačni rezultat trebalo da bude kodifikacija 7 načela međunarodnog prava o koegzistenciji. I pored različitog naziva u spomenutoj Rezoluciji, radi se o načelima koegzistencije, a naziv »Načela međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i suradnji među državama« upotrijebljen je, jer je omogućavao da se u toj važnoj akciji okupe sve države. Ni kod Minansjana ne postoji sumnja o tome da Rezolucija 1815 (XVII) donosi načela koegzistencije, što on dokazuje na jedinom mjestu gdje tu Rezoluciju spominje (str. 167. in fine). Međutim, sve događaje i rezultate daljnjeg rada u Ujedinjenim narodima autor ne spominje. Nema spomena o Rezoluciji 1966 (XVIII) i Posebnom odboru za načela koegzistencije (čiji je vrlo aktivni član i delegacija SSSR-a). Naravno, da se knjiga izdana 1966. godine nije mogla osvrnuti na rezultate II zasjedanja tog Odbora održanog u New Yorku u proljeće 1966. godine, ali vrlo je vrijedan rad obavljen i na I zasjedanju u Ciudad Mexico 1964. godine. Kad se analiziraju načela suverenosti i jednakosti država nitko ne bi smio šutka praći pra-

ko sporazumno usvojenog nacrtu načela suverene jednakosti, koji je posebni odbor predložio Općoj skupštini. Iako o načelima zabrane sile, mirnog rješavanja sporova i neintervenciji nisu usvojeni zajednički tekstovi, i o tim načelima je odbor podnio Općoj skupštini niz materijala. Teško je pronaći razlog takvom stavu autora ovog inače savjesno pisanog djela, naročito zato što on često spominje Ujedinjene narode i niz odluka njihovih organa.

Dr Žarko Mrkušić: Međunarodna ekonomija

Međunarodna trgovina
i trgovinska politika
»Savremena administracija«,
Beograd, 1965.

Bogdan Čosić

Knjiga dr Žarka Mrkušića, profesora Ekonomskog fakulteta u Subotici, iako pisana kao sveučilišni udžbenik, zaslužuje punu pažnju i šireg kruga čitalaca, prvenstveno radi toga što je autor među prvima kod nas, na nov način pristupio pisanju svoje knjige kao i analizi međunarodne ekonomske problematike. Taj pristup se izražava prvenstveno s aspekta privrednog razvoja, »što danas postaje u stvari jedini pravilan prilaz analizi međunarodne ekonomije«. Autor je s ove polazne osnove prišao pisanju svoga udžbenika, time što ga je u prvom redu proširio razvojnou komponentom teorije i politike vanjske trgovine i svjetskog tržišta uopće, a potom i problemima međunarodnih plaćanja i financiranja, kao i aktivnošću međunarodnih i regionalnih organizacija na planu međunarod-

nih ekonomskih odnosa. Tako je došlo do novog i kod nas još neuđomaćenog, ali u svijetu već dobro poznatog, naziva »Međunarodna ekonomija«. Autor navodi da je zamislio iznošenje ove problematike u dvije knjige. U prvoj, o kojoj je upravo riječ, izlaže probleme međunarodne trgovine i trgovinske politike, a u drugoj će biti obuhvaćene međunarodne financije, koje se u ovoj knjizi daju samo u toliko u koliko je to potrebno za bolje razumijevanje problema međunarodne trgovine i trgovinske politike. U inozemnoj ekonomskoj literaturi već odavno je pokušano pričati ovim putem međunarodnoj ekonomskoj problematici. Međutim, svi pokušaji su se ipak u krajnjoj liniji sveli na analizu različitih efekata što ih vanjska trgovina ima na privredni razvoj u cjelini. Jedna konzistentna teorija i politika međunarodne ekonomije tek ima da se stvori. Elemente za ovu teoriju treba prvenstveno tražiti u djelima klasika marksizma-lenjinizma, ali na tome treba još puno raditi i aktualizirati njihove poglede sa suvremenom problematikom.

Danas sve više dolazi do izražaja nužnost povezivanja razvojne s vanjsko-trgovinskom komponentom u međunarodnoj ekonomiji. Industrijski razvijene zemlje ne mogu više samo tražiti tržište u nerazvijenim za svoje proizvode, niti mogu očekivati da će tamo stalno nalaziti jeftine sirovine, primarne proizvode i radnu snagu potrebnu njihovoj industriji. Zemlje koje su do sada, po zakonima kapitalističke robne razmjene (i proizvodnje), te međunarodne podjele rada bile određene da proizvode samo proizvode niže faze obrade, većinom primarne i sirovinske proizvode, danas se ne samo politički, već i ekonomski oslobađaju. Međutim, ono što je ovdje posebno važno i što se obično nedovoljno ističe, jeste činjenica da se ove zemlje **moraju ubrzano razvijati**, u koliko žele, a one to moraju

željeti uslijed samog suvremenog razvoja proizvodnih snaga, koje se razvijaju pod impulsima suvremene naučno-tehničke revolucije, da se izvuku iz naslijeđene ekonomske nerazvijenosti. To je novi kvalitet u razvoju ovih zemalja, što utječe i na međunarodne ekonomske odnose. Zbog toga se sve više postavljaju problemi stvaranja takvih međunarodnih veza i odnosa, koje će održavati novonastale procese, u vezi s razvojem zemalja u razvoju. Naime, ove zemlje, također sa svoje strane moraju uvažavati utjecaj svjetskog tržišta kao »životne atmosfere« (Marx), na njihovu ekonomiku. Ali činjenica da se one danas ubrzano razvijaju dovodi već sama od sebe do potrebe razvijanja nove međunarodne podjele rada, što čini jednu od osnovnih tendencija razvoja suvremenih međunarodnih ekonomskih odnosa.

Knjiga profesora Mrkušića djelimično je dala odgovor i na gornja pitanja. Kako smo već naveli, on je u ovoj knjizi uspio dati novi pristup međunarodnoj ekonomiji. Sam naslov knjige već sam po sebi mnogo govori, obzirom da uvažava jednu osnovnu zakonitost svjetske prirede — stvaranje ekonomskog jedinstva svijeta, čija je upravo podloga međunarodna ekonomija.

Knjiga je podijeljena u dva dijela, od kojih se svaki dijeli na nekoliko poglavlja i potpoglavlja. Prvi dio nosi naslov »Teorija međunarodne ekonomije«, a drugi »Primijenjena teorija«. Prvi dio je po svom karakteru i značaju za ono što smo rekli mnogo pretenciozniji i značajniji. Ovaj dio se sastoji od tri poglavlja od kojih se svako dijeli na više potpoglavlja. U prvom poglavlju ovoga dijela koji nosi naziv »Uvod«, autor je u stvari izgradio svoj novi pristup međunarodnoj ekonomskoj problematici. Tu on promatra takva pitanja kao što su: nužnost međunarodne razmjene dobara, problemi definicije vanjske trgovine, problemi odnosa između unutrašnje

i vanjske trgovine. Posebno je u ovom poglavlju značajna analiza svjetskog tržišta i mjesta što ga vanjska trgovina ima u privrednom razvoju i u nacionalnoj ekonomiji. Osim toga u »Uvodu« se još razmatraju pitanja faktora koji determiniraju položaj neke zemlje na svjetskom tržištu. To su, prema autoru, slijedeći faktori: stupanj koncentracije na tržištu, elastičnost uvoza i izvoza, veličina zemlje, zavisnost nacionalne ekonomije od vanjske trgovine, odnosi razmjene, stupanj privrednog razvoja. U uvodu se još posebno ističe međuzavisnost privrednog razvoja i vanjske trgovine.

U uvodnom poglavlju prvog dijela svoje knjige Mrkušić je odredio predmet izlaganja, dao novi pristup ovoj problematici i istakao pojedine probleme. Naročito je značajan njegov pristup međunarodnoj ekonomiji sa stajališta analize međunarodne podjele rada ili teorije podjele rada u društvu uopće. Gdje god postoji podjela rada, pa i međunarodna podjela rada, tu mora postojati i razmjena dobara, mora također postojati i međunarodna razmjena dobara. Mrkušić je započeo svoju knjigu slijedećim riječima: »Suvremeno društvo zasniva svoj ekonomsko-socijalni opstanak na društvenoj podjeli rada«. Toj postavci on ostaje vjeran do kraja svojih izlaganja, pokazujući kako se cjelokupna ljudska aktivnost podvrgava djelovanju podjele rada, a podjela rada sa svoje strane utječe na veću ekonomičnost i rentabilnost privredne aktivnosti, kada je ta aktivnost zasnovana na užoj specijalizaciji ekonomske jedinice. »Društvena podjela rada počinje u porodici, nastavlja se u naselju, državi i završava u svjetskoj zajednici (međunarodne podjele rada)«. Time cjelokupno ljudsko društvo postaje međusobno povezano ekonomskim vezama društvene podjele rada. Najvažnije poglavlje prvog dijela ovog rada jeste drugo poglavlje koje no-

si naslov »Doktrinarni pogledi na spoljnu trgovinu«. Ovdje se iznose tri historijska pravca razvoja teorije vanjske trgovine, međunarodne podjele rada i svjetskog tržišta, koji su odgovarali različitim stadijima razvitka proizvodnih snaga. To su: a) merakantistička teorija, b) građanska klasična i neoklasična teorija i c) marksistička teorija vanjske trgovine. Teoriju vanjske trgovine Mrkušić naziva tzv. »čistom« teorijom, za razliku od njezinog monetarnog aspekta »gdje se razmatraju teoretska pitanja međunarodnih plaćanja i financiranja«.

Merkantilizam je bio prvi izgrađeni sistem doktrinarnog shvaćanja međunarodne trgovine (kao osnove međunarodne ekonomije). Merkantilistički pogled na međunarodnu trgovinu dominirao je u dugom vremenskom periodu koji je obuhvaćao tri stoljeća (XVI, XVII i XVIII). Tek u merkantilizmu međunarodna trgovina je postala jedinstveni sistem međunarodnih ekonomskih veza i odnosa. Osnova merkantilnog shvaćanja vanjske trgovine jeste da je jedino bogastvo naroda plemeniti metal zlata i srebra. To je tzv. postulat o aktivnoj trgovinskoj bilanci.

U ovom poglavlju autor je dao pregled građanske klasične teorije vanjske trgovine s neoklasičnom i suvremenom građanskom teorijom. Ovdje Mrkušić analizira građansku teoriju apsolutnih troškova (apsolutnih prednosti) A. Smitha, zatim teoriju komparativnih troškova (komparativnih prednosti) D. Ricarda, te teoriju međunarodnih vrijednosti (recipročne tražnje) koju je razvio J. S. Mill. Zatim nam autor izlaže neoklasičnu teoriju (Taussing, Haberler, Ohlin). Na kraju ovoga poglavlja autor je dao svoj kritički osvrt na ove teorije, pokazavši da su one uvijek odražavale određeni stupanj razvoja proizvodnih snaga u kapitalizmu i da su najčešće bile apologetika kapitalizma. U nared-

nom poglavlju prvog dijela svoga rada, koji nosi vrlo skroman naslov »Nabacivanje elemenata za jedan marksistički pogled na spoljnu trgovinu« (str. 92—107), autor je izložio marksističku teoriju vanjske trgovine. Moramo napomenuti da ovaj dio knjige dr Mrkušića predstavlja vrlo uspješno tretiranje marksističke teorije vanjske trgovine. Dajući pregled nekih suvremenih marksističkih teorija vanjske trgovine, autor je utvrdio da se u svojem sistemu političke ekonomije Marks ostavio dovoljno elemenata za rekonstrukciju jedne konzistentne teorije vanjske trgovine. Posebno je značenje autorovog napora što je među prvima kod nas na udžbenički način, dakle pristupačno, jasno i logično, dao prikaz marksističke teorije vanjske trgovine. Ne treba ni spominjati od kolike je to važnosti za odgoj naših mladih ekonomskih kadrova upravo u ovoj etapi naše privredne i društvene reforme, kada se radikalno mijenjaju naši stavovi, kao uostalom i drugih socijalističkih zemalja u odnosu na svjetsko tržište, međunarodnu podjelu rada i vanjsku trgovinu.

U trećem poglavlju prvog dijela svoje knjige autor još razmatra probleme međunarodnih plaćanja i financiranja. Na ovom mjestu dr Mrkušić daje teoretsku i praktičnu analizu ovog važnog pitanja. Ovdje se govori o formiranju intervalutarnih kurseva, međunarodnih plaćanja, strukturi platne bilance, međunarodnom kretanju kapitala. Zatim prelazi na probleme intervencionizma u platnoj bilanci.

Drugi dio knjige dr Mrkušića nosi naslov »Primijenjena teorija«. Ovaj dio je podijeljen na dva poglavlja i to: »Devizna i trgovinska politika« i »Devizna i trgovinska politika Jugoslavije«. Kako se iz ovog rasporeda vidi u prvom poglavlju autor razmatra neka teoretska pitanja devizne i trgovinske politike uopće, a u drugom poglavlju vrši

aplikaciju ove teorije na konkretnu situaciju u našoj zemlji.

Na kraju možemo kazati da je knjiga dr Mrkušića vrlo uspješan prikaz ove značajne problematike. Ona je značajna između ostalog i zbog toga što vrši pionirski utjecaj na našu ekonomsku nauku u pravcu ispunjavanja praznine koja je dugo godina postojala kod nas, kao i u drugim socijalističkim zemljama, i na taj način nas po malo rješava jednog zaostatka iza drugih naroda. Zato će ona dobro poslužiti, ne samo studentima kojima je prvenstveno namijenjena, već i širem krugu ekonomskih teoretičara i praktičara, kao i svim onima koji se bave ekonomskom problematikom društva.

Adolf Dragičević: Teorija i praksa socijalizma

»Naprijed«, Zagreb 1966, str. 289

Vlatko Mileta

Nizom zapaženih rasprava o teoretskim problemima socijalističkog društvenog preobražaja Adolf Dragičević se i prije objavljivanja ove knjige istakao u našoj javnosti kao plodan ekonomski teoretičar. Taj utisak potvrđen je i ovom knjigom koja predstavlja značajan prilog naučnom tumačenju društvenih odnosa u kojima živimo i težimo. Naime, Dragičevićeva knjiga obuhvaća deset rasprava o bitnim problemima socijalizma kao na primjer: o historijskom mjestu socijalizma u periodizaciji ljudske povijesti, smislu i suštini socijalističkog društvenog preobražaja, privredno proizvodnom i privredno neproizvodnom

radu u socijalizmu, potrebnom radu i višku rada, pravu na rad i proizvod rada u teoriji i praksi socijalističkog društva, osobnim dohocima radnika i službenika u socijalizmu itd., dakle o onim problemima koji su za socijalističko društvo vrlo aktuelni a možemo reći i do danas nedovoljno teoretski razjašnjeni.

Međutim, iako pisac analizira niz osnovnih problema socijalizma ipak je u središtu njegove pažnje analiza odnosa između privredno proizvodnih i privredno neproizvodnih radnika, tog stožera kako autor s pravom kaže »oko kojega se okreće cjelokupni suvremeni socijalistički sistem«.

Već ovaj stav — da je osnovni proizvodni odnos u socijalizmu odnos između privredno proizvodnih i privredno neproizvodnih radnika — ukazuje nam na autorovu osebnost prilaznja razmatranoj problematici i stoga nas ne iznenađuje da ga je ova »nova i neuobičajena interpretacija nekih bitnih stavova i koncepcija marksističke teorije socijalizma navela na niz zaključaka i rješenja, koji donekle odstupaju od postojećih uvriježenih shvaćanja«.

Mada autor ističe da sve to treba uzeti kao prilog nauci o novom društvu i njegovom daljnjem preobražaju, ipak nam se čini da su mnogi od tih zaključaka teoretski potpuno prihvatljivi.

Uzmimo na primjer periodizaciju društvene povijesti pa ćemo vidjeti da i u najnovijim udžbenicima političke ekonomije susrećemo podjelu društva: prvobitnu zajednicu, robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam i socijalizam. Poznato je tko je ovu podjelu dao, kao i to da ona upravo u djelima klasika marksizma na koje se poziva ima najmanje elemenata za svoje naučno postojanje. Međutim i pored toga ona je još uvijek prisutna u marksističkoj ekonomskoj teoriji. Dragičević ovu periodizaciju odbacuje i

puža obilatuu argumentaciju za prihvaćanje jedne druge i to one koja se u radovima klasika, a naročito Engelsa, naslućuje tj. podjele društvenog razvitka na četiri društvene epohe (divljaštvo, barbarstvo, civilizaciju i komunizam) a svaku epohu na nekoliko društveno-ekonomskih formacija (niži, srednji i viši, ili konkretno kod epohe civilizacije, robovlasništvo kao niži stupanja, feudalizam kao srednji, a kapitalizam kao viši stupanj).

Između svih epoha i društveno-ekonomskih formacija stoje, po mišljenju autora, prelazni periodi, s tim da se oni između epoha bitno razlikuju od prelaznih perioda između društveno-ekonomskih formacija, i to »kako u pogledu vremenskog trajanja, tako i u pogledu zadataka koje im je povijest namijenila«.

Centralno mjesto kako smo već istakli u Dragičevićevoj knjizi zauzima analiza odnosa privredno-proizvodnih i privredno neproizvodnih radnika. Autor analizira ovaj problem u posebnom eseju, koji je po svom opsegu i najobimniji, sa različitim aspektata i suprotstavlja se različitim teorijama koje negiraju postojanje takve podjele u socijalizmu. Pri tom on se posebno osvrće na stavove i mišljenja sovjetske teorije i prakse, kao i na stavove nekih naših ekonomista, koji su polazili od toga da razlikovanje proizvodnih i neproizvodnih vrsta rada ne samo da nije umjesno nego ni ekonomski opravdano, prije svega zbog toga što teško može izdržati »kritiku ignorisanje rezultata rada značajnih društvenih kategorija angažovanih u državnom aparatu, prosvetno-kulturnoj delatnosti, zdravstvenoj službi, odbrani zemlje itd., utoliko pre što su ovde u pitanju najkvalificiraniji kadrovi kojima društvo raspolaze«.

U tom pogledu autor s pravom ističe da političku ekonomiju pa prema tome i političku ekonomiju socijalizma interesira rad kao pro-

ces »između čovjeka i prirode« zbog čega sve ostale društvene funkcije tretira kao privredno neproizvodne, kao i to da time ona ne negira društveni značaj neproizvodnog rada, a pogotovu ne osporava njegovu sve veću i uočljiviju važnost u ljudskom društvu. Dakako da ovdje autor oštro distancira poistovećivanje privredno proizvodnog rada sa društveno korisnim, odnosno privredno neproizvodnog rada s društveno nekorisnim, po našem mišljenju sasvim opravdano, jer se u konkretnom slučaju i privredno proizvođač rad može pokazati kao društveno nekoristan, odnosno privredno neproizvođač rad kao društveno koristan, mada ostaje činjenica da rad »koji je privredno neproizvođač, neproizvođač je i kad je 'društveno' koristan i kad je 'društveno' nekoristan ili štetan.«

Na ovom mjestu mi se dakako ne možemo upustiti u detaljnije iznošenje svih ideja i stavova koje je Dragičević u ovoj knjizi obradio i zauzeo. Zbog toga ukazujemo samo na još neke i to prvenstveno na analizu potrebnog rada i viška rada u uvjetima najnovijih promjena i dalje afirmacije radničkog samoupravljanja, odnosno neposrednih proizvođača i njihova uticaja prvenstveno na fond akumulacije iz kojih se proširuje proizvodnja a zatim i na druge fondove kojima se namiruju opće društvene potrebe.

Od posebnog značaja je i analiza osobnih dohodaka radnika i službenika u socijalizmu, koju pisac usko vezuje uz razmatranje o privredno proizvodnom i privredno neproizvodnom radu kao i o potrebnom radu i višku rada. U tim razmatranjima Dragičević aktualizira klasičnu postavku marksizma po kojoj svako prekoračenje radničkih osobnih dohodaka predstavlja »specijalni danak za radničku klasu koji se može podnositi u veoma izuzetnim, teškim i kratkotrajnim prilikama, a koja bezuvjetno rađa mnoštvo negativnih posljedica«.

Polemički stil pisanja, originalnost u izvođenju zaključaka o svim razmatranim problemima, a naročito autorova izrazito dinamička analiza daje posebnu vrijednost ovoj knjizi. Pažnju čitalaca svakako zaslužuje i autorovo nastojanje da mnoge probleme kojima se nekad vrlo intenzivno bavila socijalistička misao ponovno oživi jer su oni za nauku i društvenu praksu i nadalje veoma aktuelni.

Viljem Gud / Pol Het: Metodi socijalnog istraživanja

»Vuk Karadžić«, Beograd, 1966.

Miroslav Vujević

Knjiga o kojoj ćemo ovdje govoriti napisana je na osnovu desetogodišnjeg nastavnog iskustva sa nekoliko američkih sveučilišta. Autorima je bio cilj da studentima objasne postupke »istraživanja u modernoj sociologiji«. Oni smatraju da je postupke istraživanja potrebno poznavati bez obzira želi li se netko aktivno baviti naučnim istraživanjem na području društvenih nauka, jer onaj tko ne zna kako se do naučnih rezultata dolazi, prilikom korištenja istraživačkih radova nije u stanju o njima ni dati pravi sud.

Na samom početku autori ističu da je nova sociologija nastala zahvaljujući razvoju novih tehnika istraživanja. Same tehnike ne garantiraju razvoj nauke, ali se bez njih ne može naprijed. Vrijednost ove knjige, pored ostalog, leži u argumentiranom stavu autora koji su iznijeli slijedećim riječima: »Danjs više ne suprotstavljamo teoriju i

empirijsko istraživanje kao oprečne i konfliktne elemente sociologije. Prosto je prihvaćeno da rafinirana tehnika u primjeni na teorijski sterilna pitanja daje jalove rezultate i, slično, da je teorija koja se ne može podvrgnuti testiranju isto toliko nekorisna.« (str. 7)

Autori suprotstavljaju popularnoj definiciji nauke, kao skupu sistematiziranih znanja, definiciju nauke kao metode prilazanja svijetu oko nas. To prilazanje mora u sebi sadržavati i teorijski i empirijski dio. Teorija daje orijentaciju istraživaču time što određuje vrstu podataka koje treba izdvojiti u istraživanju; ona daje logiku po kojoj se pojave sistematiziraju, klasificiraju i uzajamno povezuju; teorija nam omogućuje da činjenice sagledamo u kontekstu i da utvrdimo odnos među njima; ona nam pomaže u prognoziranju pojava; na osnovu nje utvrđujemo i praznine u našem znanju. Empirijski rad verificira postojeće teorije i pomaže u postavljanju novih. Na osnovu njega se odbacuju teorije koje nisu u skladu sa činjenicama, a takve činjenice su baza novoj teoriji.

Prema tome teorija igra aktivnu ulogu u otkrivanju činjenica, a činjenice su začetak teorije. Istraživač mora vidjeti teoriju u činjenici i činjenicu u teoriji. Nove činjenice koje se slažu s teorijom potvrđuju i pobliže određuju teoriju, one konstatiraju u detalje ono što teorija tvrdi veoma općenito. Ako je tačna teorija da je manji natalitet kod seoskog stanovništva koje je migriralo u grad od onog koje je ostalo na selu, još uvijek ne znamo koliko je taj natalitet manji.

Govoreći o vrijednostima u nauci autori ističu da je osnovni etički princip nauke »bolje znati nego ne znati«. Prema tome sve što ide u prilog saznanju od vrijednosti je, a ono što spoznaju ometa nije vrijedno. Naučno istraživanje možemo ocijeniti s aspekta validnosti i s aspekta njegove korisnosti za društvo.

S obzirom na validnost možemo reći da je neko istraživanje dobro ili loše. Za loša istraživanja nije potrebno daljnje vrednovanje. Dobra istraživanja ili validna mogu biti korisna ili nekorisna. Ovaj aspekt je naročito naglašen u naučnom istraživanju tako da se danas daje prednost onim istraživanjima kojima se poboljšava životni standard.

Nauka je sredstvo, a ne cilj. Ona daje snagu, ali njena se snaga može upotrijebiti za socijalno prihvatljive kao i za socijalno neprihvatljive ciljeve. Nauka nam može reći kako ćemo nešto uraditi, ali ne i šta da radimo. U skladu s tim autori smatraju da »nema naučnog metoda kojim bi se mogla provjeriti validnost vrijednosnih sudova«. Po njima nauka nam može reći samo kako ćemo postići određene ciljeve, međutim, ona ne može dati odgovor koji su ciljevi bolji. Mislimo da su autori iznoseći ove svoje stavove na primjerima pokazali teškoće s kojima se nauka u tom poslu susreće, a ne i dokaze da nauka nije u stanju odrediti vrijednost pojedinih ciljeva. Komu taj posao treba povjeriti, ako ne nauci?

Posebno poglavlje autori posvećuju pojmovima kao osnovnom elementu naučnog istraživanja. Budući da se određeni izraz može odnositi na različite pojave kao što se različiti izrazi mogu odnositi na istu pojavu, u naučnom istraživanju je potrebno vršiti pojmovnu analizu. Istraživač treba da iz projekta istraživanja odabere sve važne pojmove i da im odredi smisao u kojem će oni u njegovom istraživanju biti upotrijebljeni. Naravno, da taj posao nećemo činiti neovisno od napora koji su na tom poslu već učinjeni. Uz smisao koji mi dajemo jednom pojmu potrebno je navesti sva značenja u kojima je taj pojam bio upotrijebljavan u sličnoj situaciji. Pojam koji analiziramo potrebno je staviti u pojmovni sistem određujući mu višu i nižu razinu generalizacije. Nauka mora integrirati ta

dva nivoa, jer se njene specifične istraživačke aktivnosti bave konkretnim, a cilj je dolaženje do općeg. Empirijsko istraživanje se ne zasniva samo na indukciji. Ono polazi od dedukcije, dakle od teorije preko operacionalne definicije k empirijskim podacima, a odatle opet k teoriji koja može biti potvrđena ili odbačena.

Pažljivi čitalac mogao je primijetiti da smo u izlaganju prešli na područje hipoteze o kojima autori govore o posebnoj glavi. Oni hipoteze nazivaju formuliranim deduktivnim tvrdnjama pomoću kojih sagledavamo budućnost, ali koje ne smiju proći mimo empirijskog provjeravanja. Autori ističu »da formulacija korisnih hipoteza predstavlja jedan od najtežih koraka u naučnom istraživanju.« Te teškoće nastaju:

1. zbog nejasnoće teorijskog okvira,
2. zbog nedostatka sposobnosti da se teorijski okvir dobro iskoristi i
3. zbog nepoznavanja istraživačke tehnike.

Prema tome osnov postavljanja dobrih hipoteza leži u dobrom poznavanju teorije i metoda istraživanja kao i u sposobnosti istraživača da se tim znanjem koristi. Vrijednost hipoteza ne određuje provjerenost već provjerljivost. Dobra hipoteza može biti i odbačena. Njena vrijednost leži u davanju smijera našem mišljenju kao i u tome da je jednoznačna i provjerljiva, da je pojmovno jasna i da je u vezi sa raspoloživom teorijom.

Oni koji su skloni teoretiziranju stavljaju primjedbe empirijskim istraživanjima da se bave onim što je očigledno. Da je takav posao u nauci potreban autori pokazuju slijedećim primjerom: »Izgledalo bi, na primjer, da nije bilo potrebe za socijalnim istraživačima da bi dokazali sledeće hipoteze, pošto su one bile već poznate:

1. Vojnici iz redova akademski obrazovanih građana bili su nešto manje prilagođeni u armiji, pošto su oni stupajući u vojsku žrtvovali više nego pripadnici niže klase.

2. Vojnici crnci, znajući da postoje stroge prepreke za unapređenje, nisu se trsili za unapređenje onako uporno kao što su to činili beli vojnici.

3. Vojnici u jedinicama sa visokim brojem unapređenja imali su optimističkiji pogled na izgled za unapređenje i bili su zadovoljniji politikom unapređenja nego što su bili vojnici u jedinicama sa malim brojem unapređenja«. Makar ove tvrdnje izgledaju kao da svatko to zna ipak su one bile podvrgnute provjeravanju koje je pokazalo da ni jedna od njih nije tačna.

Dalje autori govore o metodama provjeravanja hipoteza o čemu nećemo posebno govoriti, jer o tome možemo naći dosta napisanog u knjigama slične vrste. Međutim, potrebno je naglasiti da se obrada tih problema u ovoj knjizi odlikuje jednostavnošću, jasnoćom i sistematičnošću kakvu rijetko možemo sresti. U knjizi se čak govori o načinu korištenja bibliotekom, o određivanju uzorka kao i o demografskim istraživanjima. Posebno treba naglasiti da autori govore o metrijskim karakteristikama instrumenata u društvenim istraživanjima kao i o načinu određivanja njihove valjanosti i pouzdanosti o čemu se u sociologiji vrlo malo vodi računa, a osobito kod nas. Knjiga završava razradom problema analize podataka kao i problema koji su vezani uz pripremanje i pisanje saopćenja istraživanja. Na kraju svakog poglavlja autori navode literaturu koja se preporučuje u svrhu dubljeg ulaženja u problematiku koja se u njemu obrađuje.

Ova vrlo vrijedna knjiga vjerovatno će u našoj sredini biti različito dočekana. Oni koji su skloni teoretskom razmišljanju pripisat će joj tehnicizam i prakticizam. Iako se

u njoj dosta govori o teoriji i njejoj ulozi u naučnom istraživanju, oni će vjerovatno biti revoltirani što autori govoreći o tehnikama često puta u detalje daju praktične savjete za empirijski dio istraživačkog postupka. Ma koliko to može nekoga smetati činjenica je da praktičnost i pedantnost nisu nedostaci već vrlina u naučnom istraživanju.

Najvredniji dio ove knjige je onaj koji govori o ulozi teorije u naučnom istraživanju iz čega se vidi da su autori prebrodili suprotnost između teorije i empirije ukazujući na njihovo jedinstvo. Nažalost, te suprotnosti kod nas još uvijek nisu prevladane tako da na području društvenih nauka susrećemo empiričare koji malo vode računa o teoriji i teoretičare koji zanemaruju empiriju. To je, svakako rezultat nedovoljne upućenosti u područje koje se ignorira. Jednostrani empiričar često puta iznosi brojčane rezultate, a da ni sam ne zna šta znače i zbog čega je do njih došao, on jednostavno tvrdi »ja sam tako našao«. Nostalglični teoretičari revoltirani empirizmom uzvikuju: »Kao da se ljudski um u svojem razvoju zaustavio na kategoriji kvantiteta.« (I. Kuvačić: Radnik i obrazovanje, br. 4. 1962. str. 301).

Istina je, da ima empiričara koji rade bezvrijedne stvari, ali tome nije kriva empirija. Ljudski duh se nije zaustavio na kategoriji kvantiteta, on se samo u posljednje vrijeme više koristi njome. A to što netko neće ili se ne zna služiti njome nije nedostatak kvantifikacije, jer više znamo kad **ustanovimo** da kod nas ima 20% nepismenih nego onda kad netko **misli** da imamo dosta nepismenih. Kvantifikacija nije pomodarstvo, već izraz potrebe našeg vremena za većom preciznošću. Metode naučnog istraživanja omogućuju nam da udovoljimo jednom od osnovnih zahtjeva nauke, a to je zahtjev za provjerljivošću. Arogantni prema metodama naučnog istraživanja mogu biti samo oni ko-

ji zastupaju krive teorije. Nije dovoljno biti uvjeren u nešto, potrebno je to i dokazati. Tko nema potrebe da dokaže svoje tvrdnje, njemu nisu potrebne ni naučne metode, ali to nije nauka.

Na kraju možemo reći da ova knjiga može korisno poslužiti studentima kao uvod u metode društvenih istraživanja, a ako sudimo po radovima koje sretamo u našim časopisima i naučnim skupovima onda možemo reći da ova knjiga može korisno poslužiti velikom broju onih koji se bave izučavanjem društvenih problema.

C. Wright Mills: Znanje i moć

»Vuk Karadžić«, Beograd, 1966.

Tena Martinčić

Nakon »Elite vlasti« i »Sociološke imaginacije« prevedena je na naš jezik i zbirka Millsovih socioloških eseja pod naslovom »Znanje i moć«. Eseji (Društvena uloga intelektualaca, Masovno društvo i Liberalno obrazovanje, O znanju i moći, Liberalne vrijednosti u modernom svetu, Konkurentska ličnost, Samozadovoljni mladi ljudi, Dijaгноza našeg moralnog nespokoјstva, Jedinstvo rada i dokolice, Masovna sredstva komuniciranja i javno mnjenje i na kraju Kultura i politika) osvajaju nas svježinom kojom su pisani, a nadasve njihovom aktuelnošću u kojima Mills, jedan od najzanimljivijih i najznačajnijih suvremenih američkih sociologa, raspravlja o nekim osnovnim aspektima modernog svijeta sagledanog kroz prizmu »pretjerano razvijenog

društva SAD-a. Svježja su Millsova britka zapažanja, koja doduše nisu prerasla ni u kakav sistem, upravo esejističke, slobodne interpretacije, ponegdje i nedosljedne, ali uvijek nadahnute iskrenim, snažnim i beskompromisnim traženjem istine. I u ovoj knjizi ponavlja Mills svoj nonkonformistički stav, neizmicanje pred činjenicama, upornost da se prode u suštine suvremenog svijeta. Suočen s naglim razvojem masovnog društva, što znači — neodređenog, neindividualiziranog, u kojem je roba došla na pijedestal fetiša, Mills, može se reći — kao novoprosvjetiteljski mislilac — traži vraćanje razumu, jer kaže, u naše vrijeme »nema suprotstavljanja razdvajanju uma od stvarnosti«. Masa je istrgnuta, bar u razvijenim zajednicama, iz siromaštva, egzistencije koja se svodila na puko održanje, te je zakoračila u prostore slobodnijih trenutaka oterećenih od neprestanog pritiska obaveznog rada. Ali, naglašava Mills, ta oslobođena energija ne stvara i nove vrijednosti, već je zarobljena industrijom, serijskom proizvodnjom zabave, divertismanima, što drže čovjeka na razini senzualnosti i onemogućuju mu da dosegne vlastitu bit, da ostvaruje sebe, stvarajući od njega molekulu jedne sive mase potpuno podređene zakonima tržišta.

Nekad su u Americi, tvrdi Mills, u ranijim fazama kapitalizma manji poduzetnici bili samostalna politička snaga. Postojalo je mnoštvo neovisnih političkih grupacija koje su aktivno sudjelovale u političkom životu, dok danas u sveopćoj demokraciji nema realnih sila koje bi se mogle suprotstaviti gotovo bezličnim, bezimennim političkim tendencijama, koje proizlaze iz nekoliko krupnih industrijskih koncerna. Zakoni masovne potražnje i potrošnje, bezglavost rasipanja i stjecanja inkarnirani su upravo u javnom djelovanju velikih industrijskih proizvođača koji su politiku podredili proizvodnji, a moralnost

izjednačili s poslovnim uspjehom. Mills tako upozorava na detalj koji je pokazatelj općeg stanja. Nekada su u Predstavničkom domu govori bili osmišljena cjelina, dok su danas u američkom Kongresu govori puni beznačajnosti i lošeg poznavanja stvarnosti. Neupućena vlast postaje sinonim znanju, moć samo znanje. Ekonomski i politički jakim ličnostima »izvještaji i memorandumi vrlo lepo zamjenjuju ne samo ozbiljne knjige, već i novine.«

Intelektualci su isključeni iz vlasti. Ukoliko dolaze s njom u kontakt podređuju joj se, postaju njeni najamnici. Proizvodni zakoni toliko dominiraju, nepokretnost tržišno ukalupljene mase je toliko otporna da se intelektualni postupak gubi, osipa i nikako ne može doći do izražaja. »Znanje se više ne smatra idealom, već oruđem.« Znalac je prihvaćen od vlasti ne da joj otkriva istinu, već da služi njenim potrebama. Njegovo znanje neće mijenjati odnose, već ih treba opravdati, uzakoniti, uvjeriti javnost kako su oni jedino moguć i samo takvi imaju smisla. U ovakvom unajmljivanju intelektualnoga Mills vidi veliku opasnost za budućnost svijeta, zato insistira da intelektualac »treba da bude moralna svest svog društva, bar u pogledu vrednosti istine, jer u krajnjoj liniji to jeste njegova politika«.

Mills zahtijeva ličnu odgovornost, cjelovitost intelektualnoga čina, ali ne sagledava realnu društvenu snagu kojoj bi razumnost, osmišljenost bila sastavni dio akcije. Ostaje tako na prosvjetiteljskoj devizi o potrebi znanja, intelektualnosti, vjere u razum i zastupa, postupajući sam tako, istinoljubljivost i čistoću intelektualne geste, ali ne vidi stvarne mogućnosti da te vrijednosti dobiiju i realne političke dimenzije, da postanu stvarna snaga u svakodnevnom društvenom toku.

Pronicljive su i Millsove konstatacije o obrazovanju, kulturi i slobodnom vremenu. Tu potpunije dolazi do izražaja njegova kritika suvremenog tržišnog svijeta, posebno u Americi. Potiskivanje razuma u obrazovanju on vidi upravo u neprestanom insistiranju na vještinama, a zanemarivanju vrijednosti. Čovjek tako u industrijskom društvenom sklopu postaje objekt i zato je potrebno da pozna određene vještine; njemu ne treba znanje o osnovnim etičkim, antropološkim i drugim vrijednostima, jer sve više gubi obilježja subjekta, a postaje sredstvo, uporabnost kao proizvođač ili potrošač. Humanističke discipline, društvene, pa i mnoge prirodne znanosti postaju u tako postavljenom obrazovnom zadatku suvišnim. Masovno društvo s tržišnim zakonima traži vještog, discipliniranog proizvođača i podatljivog potrošača koji se prepušta hirovima trenutka i slijedi modnodnosti što ih industrija brižljivo lansira kako bi potrošnja neprestano rasla.

Slobodno vrijeme koje se sve više povećava, postaje zaista fenomen našega doba. Velika je to šansa da se počinje ostvarivati integrirana, cjelovita ličnost, koja, oslobođena od svakodnevnih obaveza stvarno sudjeluje u povijesnom zbivanju, osmišljava sebe i svoje postupke, te ravnopravno, aktivno i samosvjesno učestvuje u zbivanjima svoga vremena.

Mills ukazuje, kao i mnogi sociolozi, kako industrija neumoljivo osvaja i te slobodne čovjekove trenutke, jer su upravo oni nova mogućnost da se »proširi« tržiste. Sistematski se stvaraju nove navike, prividne potrebe kako bi se što više povećala potrošnja i čovjek koji je imao mogućnost da se suoči sa sobom i svojim vremenom upada u vrtoglavu igru zabave. Industrija gramofonskih ploča, radio, televizija, film, štampa i svi mogući vidovi masovne kulture, neprestano obasi-

jednuku mase, koja i dalje ostaje objekt, sredstvo, jedinica za trošenje, veoma podatna u političkoj igri.

Masovni čovjek nikad, ukazuje Mills, nema svog stava, već traži da ga netko drugi odredi. Ne postavlja se samostalno prema nekoj pojavi, nego traži da o njoj bude izrečen sud u novinama ili na radiju. Tek tada ima čvrstu uporišnu tačku. Tako zabavljeni čovjek, odvraćen od bitnih pitanja, bez gotovo ikakvog misaonog odnosa prema svijetu oko sebe ima naravno i potpuno iskrivljenu predodžbu o svijetu. Ostaje neosviješten dio sivog masovnog društva podređen igrama masovne industrijski producirane kulture.

Nije moguće, a niti nam je to bila namjera, na ovako kratkom prostoru iznijeti sve zanimljive Millsove opservacije sadržane u ovoj zbirci eseja. Završit ćemo i ponoviti. Millsova dijagnoza je precizna i nadasve odjovenska. Ali poput mnogih drugih i Mills stavlja težište jedino na samosvjesnu akciju pojedinca ne sagledavajući skupnu snagu koja bi jedino mogla mijenjati suvremeni svijet i razrješavati dileme našeg vremena. Jer, pojedinačni postupak postaje potpuno efikasan tek u zajedničkom djelovanju, dok su osamljene geste uvijek i samo pokazatelj stanja, ali ne i njegovo mijenjanje.

Revue française de science politique

Vol. XVII — No 1. — Februar, 1967.

Z. B.

Francuski časopis za političke nauke »Revue française de science politique« u prvom broju od ove godine donosi nekoliko veoma intere-

santnih priloga. Francis de Baecque piše o politici dekoncentracije centralne uprave u Francuskoj; Pierre le Gall o odnosu SSSR-a prema evropskom jedinstvu, a Tatiana Charlier-Yannopoulou o političkoj krizi Grčke. U svojoj redovnoj rubrici Političke snage u Francuskoj časopis donosi niz parcijalnih analiza aktuelne političke situacije u Francuskoj, naročito u pogledu orijentacije francuskog biračkog tijela, i to se može razumjeti s obzirom na legislativne izbore u martu ove godine.

Članak Francis de Baecquea »Za konkretnu politiku dekoncentracije« svjedoči o rastućem interesu političke nauke u Francuskoj za dekoncentraciju i decentralizaciju vlasti i državne uprave. Polazeći od nužnosti dekoncentracije i decentralizacije uprave u suvremenom društvu autor upozorava i na moguće kontradikcije takve politike. Veća sloboda lokalnih zajednica znači ujedno veću raznolikost ostvarenja i veću nejednakost tereta i pruženih usluga, te tako veća sloboda može da se nađe u opreci sa zahtjevom veće jednakosti. Administrativna reforma koja je u toku, u Francuskoj postavlja prije svega problem adaptacije centralne administracije novom vidu svojih zadataka, naročito zbog toga, što je u ovoj zemlji centralnu administraciju karakterizirala izuzetna koncentracija. Osnovno pitanje koje autor postavlja je: koji zadaci po logici stvari nužno spadaju u kompetenciju centralne administracije?

Polazeći od komparacije sa krupnim privrednim korporacijama autor utvrđuje da su osnovni zadaci centralne administracije:

- izrada globalne politike po resorima;
- rješavanje onih problema koji prelaze okvire svake niže lokalne administracije (sistem autoputeva, telekomunikacija, projekti koji zadiru u intere-

se mnogih, interministarska arbitraža i sl.);

- kontrola lokalnih službi koje su njoj pripojene.

Sredstva koja stoje na raspolaganju centralnoj administraciji u ostvarenju svojih zadataka su mogućnost davanja uredaba i direktiva (što pretpostavlja da su njoj samoj cilj i metode njegova postizanja potpuno jasni), posjedovanje pouzdanih informacija i studija, financijska sredstva, inspekcija i kontrola.

Autor na kraju ističe uvjete efikasnog funkcioniranja administracije u uvjetima dekoncentracije i ističe da nova tehnika omogućava lakše prenošenje kompetencija na lokalne organe, a da u isto vrijeme to ne smanjuje efikasnost rada centralne administracije.

Autor ima pred očima francusko iskustvo dekoncentracije uprave, te iako je njegov članak teorijske prirode, on ima veću važnost za državne strukture slične onoj u Francuskoj, dakle relativno jednostavne. Ono što je instruktivno u tom članku to je saznanje da se određeni oblici decentralizacije i dekoncentracije državne uprave nameću kao nužnost modernog razvoja, čak i u zemljama koje su po tradiciji centralističke.

U eseju »SSSR i evropsko jedinstvo« Pierre le Gall analizira evoluciju sovjetskih shvaćanja o evropskom jedinstvu od Lenjina do danas i ukazuje na značajne promjene u tom odnosu. Lenjin je gledao na evropsko jedinstvo samo kao na revolucionarno jedinstvo i prema tome on je bio za nj ukoliko je to davalo većih izgleda revolucionarnom pokretu, a protiv njega ukoliko bi to značilo buržoasko, reakcionarno jedinstvo. Vođen svojim političkim realizmom, on je svoj internacionalizam vezao uz nacionalnu emancipaciju, samoopredjeljenje svih naroda, smatrajući da nacionalni problem nije izgubio u Evropi na aktualnosti. U svom stani-

Lenjin je često dolazio u sukob sa Trockim, Buharinom, Rosom Luxemburg i drugima u svojoj partiji i van nje. Iz straha da pobjeda socijalizma u jednoj zaostaloj zemlji kao što je bila carska Rusija, ne dovede do nacionalističkih deformacija socijalističkih načela, te smatrajući da je evropsko jedinstvo neophodan uvjet racionalnog uređenja socijalističke privrede, Trocki je bio odlučan pristalica evropskog jedinstva. Poslije nego što je postalo jasno da evropska revolucija nema neposredne perspektive, sovjetski stav prema evropskom jedinstvu je otvoreno neprijateljski.

S napretkom evropske integracije poslije drugog svjetskog rata, svjetski stavovi pomalo se mijenjaju, naročito posljednjih deset godina. Sovjetski teoretičari, uz negativne strane evropske integracije počinju naglašavati i njene pozitivne elemente. Na evoluciju ovog stava utjecala je pozicija talijanskih komunista, da demokratska alternativa osvajanja vlasti nije primjenjiva samo u nacionalnom već i u evropskom okviru.

Ali sve više uviđajući ne samo politički već i ekonomski značaj evropske integracije, SSSR nerado gleda na konkretne korake u toj integraciji, na EEZ i EFTA, kao na zatvorene ekonomske blokove. U situaciji suprotnosti između američkih interesa i interesa zapadne Evrope, SSSR, ističe autor, preferira razvijati odnose sa svakom evropskom zemljom posebno, a najvažnije probleme rješavati direktno sa Sjedinjenim Državama. Ali to ne isključuje diferenciraniji pristup SSSR-a pitanjima evropskog jedinstva.

Tatiana Charlier-Yannopoulou u članku »Grčka politička kriza« analizira uzroke aktuelne političke krize u Grčkoj, njene specifičnosti i mogući daljnji razvoj. Ona ističe nesposobnost grčke tradicionalne buržoazije da dade rješenja za pro-

jeme javlja se novi sloj sitne buržoazije, čiji ekonomski i politički utjecaj raste. Ali iza sukoba ovih dviju frakcija kapitalističke klase ocrtava se povratak seljaštva na političku scenu. U strahu od stvaranja političke ljevice, desna buržoazija prisiljena je podržavati kralja i sklopiti primirje s umjerenim dijelom buržoazije. Dalja politička inicijativa, na kraju ističe autorica, pripada dvama glavnim protivnicima: dinastiji i seljaštvu.

Kulturni radnik 6/7 i 8-10, 1966.

Jovan V. Mirić

»Kulturni radnik«, časopis za društvena i kulturna pitanja, što ga izdaje Prosvjetni sabor Hrvatske, u novoj redakciji, novom »ruhu« i, što je najvažnije, s novim sadržajem, već svojim prvim brojevima opravdano pobuđuje našu pažnju. Novom orijentacijom, kvalitetom priloga i aktuelnošću tema, predstavlja jedan sasvim novi časopis. Ovim, dakako, ne želimo umanjiti napore i rezultate što ih je u toku osamnaest godina izlaženja ostvario ovaj časopis, u drugim uvjetima, već samo naglašavamo ono što smatramo da je u ovom času relevantno i vrijedno da se istakne.

Ako radikalna izmjena polazaja radnika u građanskom, a to znači u našem, suvremenom svijetu, označava šansu i realizaciju jednog novog, humanijeg svijeta i čovjeka i ako je radnik subjekt takve emancipacije, onda je i »sudbina moderne kulture u najtješnjoj vezi sa sudbinom, historijskim određenjem i ulogom radništva« kako se to ka-

že u uvodnom članku Vjekoslava Mikecina »Radništvo, kultura i samoupravljanje«, koji u neku ruku predstavlja »platformu« s koje »Kulturni radnik« starta (nažalost prema radniku koji je još daleko od kulture ili od koga je kultura još daleko).

Naravno, da ne može biti riječi o »prilagodavanju« kulture radnicima, među kojima je još nedopustivo veliki procenat nepismenih (19,7%), već njihovo podizanje iz opće duhovne bijede. Tek kad takav proces započne na svim nivoima, »kad iskra misli udari u to navino narodno« tlo izvršit će se njihova emancipacija u ljude.

U kulturnoj emancipaciji radništva uloga inteligencije treba da bude presudna. Ako inteligencija pretendira da bude »kritička svijest« i revolucionarna snaga, ona mora na sve strane »slati odrede svoje vojske«, jer će samo tako učiti i osveščivati radničku klasu i učiti se od nje.

U tom smislu redakcija »Kulturnog radnika« na najboljem je putu da bude u živom dijalogu s radnicima i snjehovim organizacijama, što je do sada već pokazala organizirajući razgovore u radnim kolektivima (br. 6—7) i s najistaknutijim sindikalnim »liderima« (br. 8—10).

»Ako hoćemo da radnički kolektivi postanu istinska jezgra nove zajednice slobodnih proizvođača, uz ekonomsku emancipaciju radništva koja je u toku, treba smjesta pojačati rad na kulturnoj emancipaciji radnika«. (Mikecin).

U članku »Autonomija kulture i samoupravljanje« Boris Hudoletnjak kritikuje ona shvatanja »kulture« i o »kulturi« koja kroz statički shematizam gledaju na kulturu kao na prosto tehničko pitanje usklađivanja raznih »sektora« (»kulture«, »konzumenata«, institucija). Iz ovakvog shvatanja nužno proističu siromašna, kratkovida rješenja-improvizacije. Autor se zalaže da »... mora gledati kao na

bitno idejno pitanje, kao na pitanje opredjeljenja, iz kojega valja razumjeti i ciljeve, po kojima se određuje mjesto, uloga i zadaća kulture u socijalizmu.

Međutim, stavovi koje autor kritikuje i ne bi imali neke značajnije društvene implikacije kada bi bili samo »privatna stvar« pojedinaca i kad se ne bi mjerama »kulturne politike« definitivno pretvarala u stvarnost.

Svi takvi stavovi zaobilaze bitna pitanja kulture — »proizvodnju kulture«, a težište im je na »difuziji kulture«. Autor na kraju ovako zaostrava pitanje: »znači li kultura nešto za razvoj socijalizma, znači li ona nešto konkretno za čovjeka u sistemu samoupravljanja ili je ona vid produktivne potrošnje u časovima tzv. slobodnog vremena? Autor smatra da, kao što je nemoguće izvršiti redukciju samoupravljača na njegove proizvodne funkcije, tako se i kulturni procesi u samoupravljanju ne mogu reducirati na funkciju slobodnog vremena.

Samoupravljanje ne može donijeti ništa bitno novoga u tehnologiji i racionaloj organizaciji proizvodnje uopće i može imati pravi smisao i opravdanje jedino ako otvara mogućnost za novo oblikovanje čovjeka i njegove ljudske sredine, ukidajući postepeno razliku između manuelnog i intelektualnog rada, između »sektora« na koje je podijeljena i na taj način osiromašena ljudska suština.

U prilogu »Amaterizam — nedjeljivi dio kulture«, Veljko Knežević zalaže se za pravu valorizaciju amaterizma u kulturi, koji se često i neopravdano svodi na hobi na »kulturni surogat«, koji nalazi prođu u masovnoj kulturnoj »potrošnji« i na taj način degradira pravi smisao amaterizma i njegov društveni značaj.

Da bi amaterizam zaista postao istinski sadržaj kulturnog života i bio osnova za masovnije sudjelovanje radnika u kulturnom životu, po-

trebno je, smatra autor, više zano-
sa za ovaj rad, više mogućnosti za
njegovo ispoljavanje. »Nužno je da
omladina postane njegova glavna
snaga i da ga široko prihvati naša
radnička klasa«.

Vrijedan pažnje je i članak Josipa
Obradovića »**Mogućnost i oblici o-
slobođenja ljudskog rada**« (stiče se
dojam da je ovo samo fragment iz
veće studije). On zaslužuje našu pažnju
ne možda nekim »otkrićima«
i rezultatima — to se na kraju od
ovakvog rada ne može ni očekivati
— koliko svojim originalnim pristu-
pom problemu alijenacije. To je,
moglo bi se reći, pokušaj empirijskog
verificiranja teorije alijenacije
u uvjetima samoupravljanja, što
je svakako nezahvalan posao, ali i
značajan jer, bez obzira na rezulta-
te, ukazuje na moguću smjer istra-
živanja. Ne prihvatajući u potpunosti
niti jedno od brojnih i različitih
stanovišta o »otudjenju« i »razotu-
đenju«, autor pokušava, na osnovu
nekih empirijskih istraživanja i
komparativnog promatranja, utvrditi
kakve su mogućnosti oslobođenja
ljudskog rada u tri osnovne sfere
ljudskog djelovanja tj. **kroz sam rad**
što ga radnik obavlja na radnom
mjestu, **kroz participaciju u dono-
šenju odluka** vezanih za rad i **kroz**
ponašanje u vanrednom vremenu.

Naravno, ovakvom »analitičkom«
pristupu može se i prigovoriti jer
je postojanje ovih sfera samo kon-
zekvenca čovjekove razjedinjenosti
i otuđenosti. Međutim, odnos radni-
ka prema proizvodnji, u kom je od-
nosu, kako kaže Marx, involvirano
cjelokupno ljudsko ropstvo, složen
je odnos pod čim se podrazumijeva
nešto drugo, a ne odnos radnika
prema radnom procesu, ovako ili
onako organiziranom. Zbog toga i
autor dolazi do zaključka da su iz-
gledi za oslobođenje kroz sam rad
vrlo mali ili gotovo nikakvi. Samo-
upravljanje kao najpuniji oblik par-
ticipacije u upravljanju radom ne-
sumnjivo pruža šansu za oslobođe-
nje ali to zahtijeva ispunjenje još

mnogih pretpostavki pri čemu i na-
uka treba da odigra značajnu ulogu.
Autor se u tom smislu zalaže za in-
terdisciplinarno udruživanje napa-
ra. »Svaki isključivo ekonomski, fi-
lozofski, sociološki ili sociopsihološ-
ki pristup jednostran je, jer je re-
alnost od svakog takvog pristupa
mnogo složenija«.

U prijevodu Dalije Grin, prvi dvo-
broj »Kulturnog radnika« prenosi
članak Vladzjemira Brusa, »**O po-
litičkoj ekonomiji i o odnosu politi-
ke i ekonomije u socijalizmu**«, koji
je objavljen u talijanskom časopi-
su »Critica marxista«. Ovaj članak
zanimljiv je i aktelan u ovom hi-
storijskom trenu društvenih preo-
bražaja i društvene misli općenito,
a za našu društvenu praksu i teori-
ju posebno.

Autor pokazuje, da odnosi izme-
đu ekonomije i politike u socijaliz-
mu doživljavaju određene modifi-
kacije, ali ne iščezavaju. Neke teo-
rije koje su smatrale da će politič-
ku ekonomiju u socijalizmu zamije-
niti »racionalna organizacija proiz-
vodnih snaga«, dosadašnja praksa
socijalizma već je demantirala. Bu-
dući da karakter vlasništva nad
sredstvima za proizvodnju određuje
osnovne proizvodne odnose — a ka-
ko karakter vlasništva zavisi od ka-
raktera **političke vlasti — države** —
to nije teško zaključiti da je politi-
ka kao faktor nadgradnje jedna od
odlučujućih determinanti proizvod-
nih odnosa — ekonomije. Autor kri-
tikuje Đilasovu tezu da se nacionali-
zirana sredstva za proizvodnju pre-
tvaraju u vlasništvo centralne poli-
tičke birokracije (»nove klase«) ko-
ja iskorištava društvo za vlastite in-
terese. Brus razvija tezu o podru-
štvljanju kao procesu u kom je i
birokracija popratna pojava, spe-
cifični proizvod suvremene organi-
zacije, posebna cijena koju društvo
plaća da bi kontroliralo procese ko-
ji su se dosada spontano očitovali.

Gramšijev tekst »Radnički sa-
vjet« iz 1920. zanimljiv je i historij-
ski i idejateorijski kako se to

kaže u osvrtu. Mi bismo posebno istakli njegovu aktuelnost i poučnost sa stanovišta odnosa inteligencije i radništva. On govori i o zajedničkom djelu torinskog proletarijata i revolucionarnih intelektualaca, a upravo u pogledu te veze kod nas je danas mnogo dilema i polemika, a takva veza je itekako potrebna da bi smisao postala aktivna a akcija smisljena. Jer, revolucija traje. Ona nije, kao što kaže Gramsci, čudotvorni čin, već dijalektički proces historijskog razvoja.

U prilogu »Sporovi oko teorije alijenacije« V. Mikecin ukazuje na različita shvatanja o Marxovoj teoriji otuđenja i na društvenu uvjetovanost takvih shvatanja, u kojima se pokušava Marxova bitno humanistička koncepcija iz njegovih ranih radova, pripisati još »nezrelom« Marxu, zanesenjaku i »apstraktnom humanisti«. Autor ukazuje na kontinuitet Marxove misli uopće i teorije alijenacije napose.

Osvrt na filozofsko-naučne diskusije vođene u Sovjetskom Savezu dvadesetih godina između tzv. »mehanista« i »dijalektičara«, što ih u svom četvrtom broju (1966) donosi sovjetski filozofski časopis »Voprosi filosofii«, napisao je Mikecin:

Isti autor veoma iscrpno i dokumentirano informira nas o diskusijama i polemikama koje su vođene o Sartre-u i s njim, pretežno među francuskim i talijanskim marksistima. Po svojoj filozofskoj, književno-publicističkoj aktivnosti, Sartre sigurno predstavlja u mnogo čemu jednu od najinteresantnijih intelektualnih figura našeg vremena, pa nije ni čudo što njegova ličnost i djelo izazivaju najrazličitije interpretacije koje se često svode na pitanje da li je Sartre marksist ili ne. Bez obzira na njegovu teorijsko-filozofsku poziciju, u kojoj se egzistencijalizam, u ovom ili onom vidu nameće kao temeljni stav, njegova praktično-politička aktivnost svrstava ga u red uspješnih boraca za društveni progres.

Slijedi osvrt na članak François-a Hincker-a objavljen, aprila 1966. u časopisu »La nouvelle critique« — »Lenjin i Trocki« u kome autor zastupa tezu da se Trocki u svim bitnim konceptijskim pitanjima razilazio s Lenjinom. Ovaj kratki napis još nas informira o nekim Trockijevim djelima koja su objavljena na Zapadu u posljednje vrijeme a za koja postoji živi interes.

U prvom dvobroju »Kulturni radnik« donosi još nekoliko osvrtu na neke napise objavljene u francuskim i talijanskim časopisima (»Umjetnost, spoznaja i radnički pokret«, »O dijalektici i marksizmu«, »Analiza državnog monopolističkog kapitalizma i strategije radničkog pokreta«).

U broju 8—10 B. Hudoletnjak u prilogu »Trenutak jugoslavenskog socijalizma« ukazuje na opasnost od nekih simplifikacija u analizi aktualnih zbivanja kod nas. Ako su Brionski plenum i plenumi CK republika označili početak jednog kvalitativno novog trenda, onda to zahtijeva i kvalitativno novi pristup analizi trenutka u kome se nalazimo. Ocjena koja na osnovu takve analize bude donesena važna je ne samo kao sud o prošlom već kao nova platforma za buduće kretanje. Međutim, tu se ispoljavaju, smatra autor, dvije tendencije simplifikacije. Jedna od njih sastoji se u redukciji analize na pitanja oko reorganizacije partije, a druga u redukciji analize na pitanja samoupravljanja svedena na tehničko-organizacione aspekte. Zaboravlja se, međutim, da su pitanja samoupravljanja postala najkonkretnija pitanja partije, pravi sadržaj njenog rada, a to i jest ono što bitno određuje sadašnji trenutak jugoslavenskog socijalizma i što čini pozitivnu tendenciju kontinuiteta revolucije. Zbog toga je potrebno stalno naglašavati momenat **cjeline**, ali ne cjeline koncipirane birokratski, već one koju je moguće sagledati samo »iznutra«. organski. Jer kako kaže

autor, time što smo razbili etastički prilaz cjelini, ona nije pre-stala postojati.

Osvrćući se na **reorganizaciju Saveza komunista** koja je uslijedila nakon IV plenuma, Ivan Babić ističe da ta reorganizacija nije esencijalno sadržana u deklaracijama i proklamacijama već prije svega u konkretno-empirijskoj praksi kojom se programatske parole djelatno ostvaruju. Reorganizacija je nužna posljedica prevelike koncentracije vlasti u rukama izvršnih organa i pojedinaca, koji su bili u posjedu njene prevelike upotrebe i zloupotrebe. Sve ovo uvjetovalo je prestrojavanje centralnih komiteta. Autor implicite prigovara što su takvu reorganizaciju izvršili sami komiteti i što su konzultacije sa članstvom bile praktički beznačajne. Nova tijela formirana su pod »predominantnom oznakom kategorije kontinuiteta«, a to znači da su gotovo isključivo satavljena od članova ranijih komiteta, što ne može garantirati da se zaista radi o kvalitetnim promjenama. Međutim, smatra autor, ima momenata koji ukazuju i na nove kvalitete (novi ljudi u izvršnim komitetima, u daljoj fazi reorganizacije izjasnio se daleko širi broj organizacija i pojedinaca).

Autor ističe da pitanja reorganizacije ne treba shvatiti kao tehnička, već kao **bitna politička pitanja**. Zato zaoštava dilemu: da li je reorganizacija motivirana potrebom prevladavanja dublje krize u SK ili je treba shvatiti kao normalan korak progresivnog razvoja jedne vitalne partije. U slučaju naglaska na prvi pol dileme, potrebno je, smatra autor, cjelovitije preispitivanje politike i prakse Saveza komunista, a u drugom slučaju samo energičniji nastavak već koncipirane strategije i taktike.

U raspravi »**O biti rada**« — politička ekonomija, politika i filozofija u socijalizmu — Vanja Sutlić polazi u svojoj analizi od **kritike**

koja kod Marxa figurira najviše i na najznačajnijim mjestima, ali ne kao neka posebna **pozicija** posredovana »izvana«, već kao »**misao koja misli o krizi i iz krize čitavog jednog povijesnog svijeta**«. »Kritiku svega postojećeg« ne treba shvatiti (a ona se često upravo tako shvaća) samo kao kritiku opstojećeg, u ime ideje, nego i kao kritiku ideje s pozicije opstojećeg. O kakvoj je kritici riječ kod Marxa najbolje nam govori njegova kritika političke ekonomije, filozofije i politike. Naime, centralni pojam pri analizi svih tih fenomena u Marxa jest **pojam rada**. Shvatiti pravo mjesto ovog pojma, smatra autor, znači duboko promisliti šta je Marx razumio pod socijalizmom i pod odnosom političke ekonomije, filozofije i politike. Radeći čovjek samo razvija potencije prirode, nešto što je u njoj sadržano i jedino je u **radu prirodan**. Dakle, **rad je esentia** čovjeka, ono što ga kao biće razlikuje od drugih bića. »Biti prirodan znači raditi«.

Ali, u uvjetima gdje se pojedinci nalaze u ropskoj podređenosti podjeli rada, rad se javlja ne više kao **svrha** života (**prirodnost života**) već kao sredstvo za život. Dakle, čovjekova prirodnost, priroda, bit, javlja se čovjeku kao sredstvo, pa mu se kroz taj odnos i drugi čovjek (bez obzira u kojoj se sferi nalazio) javlja kao sredstvo. Ovdje je uzrok svih ljudskih otuđenja (ekonomskeg, filozofskog, političkog).

Zbog toga je revolucionarni obrat u **biti rada** jedina mogućnost za ozbiljenje komunizma, a ne razvijanje (kvantificiranje) proizvodnih snaga. Zabluda je, smatra autor, kako kapitalizam ne pruža dovoljno mogućnosti razvoju proizvodnih snaga zbog anarhije i odsustva planiranja. Bitna oznaka socijalizma nije rast proizvodnih snaga i planiranje već takvo **kontroliranje i reguliranje** »mijene stvari« proizvodnog procesa između čovjeka i prirode koje će biti najadekvatnije i

najdosljednije ljudskoj prirodi, koje će obezbijediti najfundamentalniju potrebu čovjeka: »da bude čovjek«. Novi svijet, svijet slobodnog oslobođenog rada, treba da afirmira stvaranje na račun stvorenog, stvarni svijet odnosa na račun postvorenog svijeta. Dovodeći konzekventno misao do kraja, autor zaključuje da »nijedno od troga (ekonomija, politika, filozofija) ne može nestati dok se ne ozbilji sve troje. Tako, ako su npr. klase rezultat načina produkcije, one ne mogu nestati prije načina produkcije koji ih evocira, koji ih traži, koji se u njima personificira, a s njima ni država, ni samostalna politika, ni filozofija, ni uopće ideologijski karakter svih oblika tzv. nadgradnje«. Nestajanje ovih sfera znači novu istinsku sintezu. Pri tom, smatra autor, nisu male opasnosti od »pseudosinteza« po uzoru na »društvo obilja«.

»Strategija u nas i u svijetu u prelaznoj etapi, u 'prvoj fazi komunizma', zaključuje autor, mora počivati na odmjerenom odnosu između fundamentalnih momenata za višu fazu» **na odmjerenom odnosu ekonomije, politike i filozofije**, ali mjera tog odnosa može ležati samo u jednom revolucionarnom obratu u biti rada.

U članku »**Ekonomске determinante obrazovanog procesa**« Zvonimir Baletić naglašava da su osnovni ekonomski problemi obrazovanja veličina i udio fonda sredstava za obrazovanje u nacionalnom dohotku i nacionalna upotreba toga fonda u svrhu što optimalnije realizacije ciljeva obrazovnog procesa. Autor kritikuje ona shvatanja koja smatraju da su sredstva za obrazovanje samo opterećenje nacionalnog dohotka, a ne jedan od osnovnih preduvjeta da se on povećava. Zaboravlja se da bogatstvo jednog naroda i njegov brži ekonomski rast u velikoj mjeri zavise od sposobnosti ljudi da vladaju sve modernijim sredstvima za proizvodnju.

Obrazovanje, pored ostalog, postaje i ekonomski sve značajniji faktor. Međutim, da bi to obrazovanje uistinu postalo, ne smije se zaboraviti, da se reprodukcija radne snage razlikuje od materijalnih elemenata proizvodnog procesa. Autor iznosi neke podatke koji očitito pokazuju da ulaganje u obrazovanje uvijek »visoki društveni rentabilitet«. Isto tako upozorava da nedovoljna ulaganja u obrazovanje mogu na dulji rok, izazvati krupne ekonomske disproporcije, što može imati negativne reperkusije na tempo ekonomskog rasta. Ukazuje i na drugi aspekt obrazovanja — učešće u raspodjeli dohotka. On smatra da obrazovna politika mora voditi računa da se isti kvantum obrazovanja dobije u što kraćem roku (zato ljude treba školovati kad najlakše apsorbiraju znanje, tj. dok su mlađi). Obzirom na nemogućnost preciznog planiranja kadrova zbog brzog tempa razvoja tehnike i tehnologije i u vezi s tim nemogućnosti da škola daje »gotovog stručnjaka«, potrebno je sisten školovanja urediti tako da učenika nauči samostalnom mišljenju. Zadatak obrazovnog procesa jest zaključuje autor, stvaranje osnove na kojoj čovjek može graditi i oblikovati svoja znanja onako kako ona moraju da se mijenjaju u društvu koje se i samo mijenja.

U prilogu Milana Božića »**Materijalne pretpostavke kulturne djelatnosti**«, koji je potkrijepljen s mnogo zanimljivih (i zabrinjavajućih) podataka vidi se da je odnos između nacionalnog dohotka i »kulturne potrošnje« izrazito nepovoljan za kulturu. Autor ukazuje na najvažnije činioce koji imaju presudan utjecaj na nivo kulturne potrošnje, kao i na moguće konzekvencije disproporcije u društvenoj potrošnji.

»Kulturni radnik« u broju 8—10 donosi još: kritički osvrt I. Babića na »Školske novine«, glasilo prosvjetnih radnika Hrvatske. Zatim

prigodni govor što ga je povodom desetogodišnjice Hrvatskog festivala održao Drago Ivanišević, na otvorenju Festivala dramskih amatera Jugoslavije u Hvaru. Prilog Nikole Vončine »Festival dramskih amatera Hrvatske«. U ovom broju objavljen je integralni tekst veoma zanimljivog i aktualnog razgovora što su ga urednici i suradnici »Kulturnog radnika« vodili s našim najistaknutijim sindikalnim rukovodiocima, o mjestu i ulozi sindikata danas.

U rubrici »**Socijalistička misao u svijetu**«, »Kulturni radnik« prenosi iz dnevnika KP Italije »L'unita« intervju s Gjörgy Lukács-om pod naslovom »Privredna reforma u Mađarskoj i problemi socijalističke demokracije«; a pod naslovom »Partija i demokratska inicijativa masa« članak Selia Bassa objavljen u časopisu »Problemi del socialismo« br. 4/65.

U »Tribini« časopis objavljuje nekoliko pisama što su ih radnici uputili »Tribini slušalaca RTV Zagreb«, a koja, kako se to kaže u napomeni redakcije, svojom neposrednošću i otvorenošću kazuju često mnogo više nego mnoge sociološke analize.

Rubrika »Ideje, pogledi, mišljenja« donosi osvrt na neka djela i napise objavljene u svijetu, a koja svojom tematikom opravdano pobuđuju naš interes (Marksizam i koncepcije demokracije, Problemi socijalističkog humanizma u Čehoslovačkoj, Knjiga o Kini, Problemi plana u SSSR-u, Kongres Poljske kulture).

»Kulturni radnik« objavljuje recenzije: Torsten Veblen: »Teorija dokoličarske klase« (I. Babić), Georges Gurvitch: »Sociologija« (A. Marušić) i Umberto Eco: »Otvoreno djelo« (B. Hudoletnjak).

I na kraju, čitav dosadašnji desetogodišnji repertoar Festivala dramskih amatera Jugoslavije.

Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung

Ivan Prpić

Izdavačka kuća Akademische Druck und Verlagsanstalt Graz, Austrija prošle je godine ugodno iznenadila znanstvenu javnost još neobičajenim, iako u posljednje vrijeme sve češće prakticiranim, izdavačkim poduhvatom. Ona se odlučila, na podsticaj Limmat-Verlag, Zürich, da ponovo objavi sva godišta časopisa »Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung«, koji je pri izdavačkoj kući C. L. Hirschfeld, od 1910. do 1930. »zajedno sa nizom poznatih stručnjaka svih zemalja« izdavao Carl Grünberg.¹⁾

Važnost i značaj tog poduhvata danas, postaju jasni tek ako se bar djelomično i ukratko, osvijetli povijest i profil časopisa koji je Grünberg izdavao.

Casopis se pojavio u vrijeme kada je brz industrijski razvoj Njemačke koncem prošlog i početkom ovoga stoljeća evidentno demonstrirao sve osobitosti, kako vrline tako i mane, kapitalističkog načina proizvodnje. Štaviše časopis je bio neposredno posljedica tog razvoja.

To je vrijeme kada iluzija o odvajanju građanskog društva, sfere proizvodnje kao privatne sfere pojedina, od javne sfere, sfere države, kao instrumenta sigurnosti privatne sfere, u okviru kapitalističkog

1) Carl Grünberg je od 1894. do 1924. djelovao kao nastavnik političke ekonomije na sveučilištu u Beču. Iz Beča je 1924. otišao u Frankfurt/M gdje je postao prvi predstojnik novoosnovanog Instituta za društvena istraživanja, u kome se kasnije okupio i razvio niz marksistički orijentiranih mislilaca (Horkheimer, Marcuse, Adorno) u svijetu poznatih pod nazivom Frankfurtski krug.

načina proizvodnje i buržoaske države, sa svim posljedicama utemeljenim u toj iluziji, dolazi do izražaja, kako u svakodnevnoj zbilji tako i u tada suvremenim analizama tog društva.

Koje su najvažnije posljedice vjerovanja u iluziju o odvajanju sfere proizvodnje kao privatne sfere od javne sfere, sfere države? Privatna sfera, sfera stvarnog života građanskog čovjeka se zbiva po principima slobodne konkurencije, slobodne inicijative i privatnog vlasništva, bez ikakvih imanentnih zakonitosti razvoja. Stoga ona nije, ne treba da bude i ne može biti predmet znanstvenog istraživanja. To vjerovanje o nemogućnosti znanstvenog istraživanja sfere proizvodnje kao privatne sfere, u građanskom društvu je dugo prisutno i pored činjenice da su Marx i njegovi prethodnici u političkoj ekonomiji, otkrili logiku građanskog načina proizvodnje. To je jedan od najvažnijih razloga što je, kako to Grünberg tačno vidi, »povijest razvoja socijalno-znanstvenih i ekonomskih misaonih tokova u usporedbi s onim (tokovima I. P.) prava, filozofije, umjetnosti i literature do sada neopravdano bila zanemarena ili bar nije bila njegovana onako kako to odgovara njezinoj važnosti«. Profesor Grünberg jasno vidi da je Marxova analiza koja pokazuje da je politička ekonomija »anatomija građanskog društva«, apsolutno tačna. Stoga se i odlučuje da pokrene časopis koji će prije svega njegovati ekonomske znanosti i koji treba da pridonese njihovu bržem razvoju.

Nije to međutim jedina posljedica brzog industrijskog razvoja u okviru kapitalističkog načina proizvodnje.

Iako kapitalistički način proizvodnje prilikom svog revolucionarnog nastupa u svojoj revoluciji mobilizira gotovo sve društvene slojeve već na samom početku funkcioniranja logike novog načina proiz-

vodnje života postaje evidentno da on niti ukida niti prevladava postojeće protivrječnosti ljudske egzistencije. Staviše on ih je još zaoštava i konzekventno dovodi do kraja. Povijesna pretpostavka (ali i rezultat) kapitalističkog načina proizvodnje je postojanje klase najamnih radnika koji su povijesnim razvojem načina proizvodnje lišeni svih dosadašnjih izvora ljudske egzistencije i sredstava za život, te su prisiljeni da prodaju svoju radnu snagu. Kapital i najamni rad se međusobno uvjetuju i proizvode. Kapitalistički način proizvodnje opstoji i može opstati jedino ako permanentno proizvodi i regenerira svoju imanentnu negaciju — proleterijat. Proleterijat je stoga, iako negatorska, bitna determinanta građanskog načina proizvodnje. Povijesno on na društvenu pozornicu stupa zajedno sa građanskom klasom. Budući da se vrlo brzo pokazalo da kapitalizam iznevjerava i mora iznevjeriti svoje revolucionarne ideale gotovo istovremeno sa kapitalističkim načinom proizvodnje javlja se potreba i jača svijest o neminovnosti njegova prevladavanja, javlja se misao socijalizma. Neće morati proći dugo vremena da se ideja o neminovnosti prevladavanja kapitalizma poveže sa subjektom njezina ozbiljenja — proleterijatom. Ipak, isti razlozi koji su učinili da se zanemari razvoj socijalnih i ekonomskih znanosti učinili su da se zanemari i izučavanje povijesti radničkog pokreta i socijalizma. Grünberg zato spravom u predgovoru prvom broju novog časopisa kaže: »To (ono što je rečeno za ekonomske znanosti I. P.) u naročito velikoj mjeri važi za povijest socijalizma i radničkog pokreta, pri čemu pod onim (prvim I. P.) želimo da se razumiju sva privatnom vlasništvu neprijateljska učenja, a pod ovim (drugim I. P.) pokreti masa za ozbiljenje socijalizma, ali i takvi (pokreti masa I. P.) koji imaju za cilj puke reforme u okviru vlada-

jućeg privrednog, društvenog i pravnog poretka«. Zelja profesora Grünberga je da ukloni taj nedostatak građanske znanosti, te da svojim časopisom pridonese ne samo pružavanju povijesti socijalizma i radničkog pokreta, nego i socijalizma kao tada u Njemačkoj djelotvorne i prisutne političko-društvene zbilje.

Na kraju brz industrijski razvoj u okviru kapitalističkog načina proizvodnje bitno je djelovao i na samu znanstvenu misao socijalizma. Kao znanost ona je u to vrijeme bila njegovana isključivo u okviru radničkih partija i od strane njihovih teoretičara. Građanski teoretičari su je ili potpuno ignorirali, ili su je, shvativši je isključivo kao političku platformu pokušavali opovrći često neznanstvenim metodama, ili su pokušavali stvoriti svoje teorije o izmirenju klasa.

Iako se kapitalizam toga vremena zbivao po zakonitostima koje je otkrio i objasnio Marx. Marxovi sljedbenici su podliježući pozitivističko-scientističkom duhu vremena (karakterističnom za epohu brzog industrijskog razvoja) zaboravili porijeklo Marxove socijalističke misli — Hegelovu filozofiju (jednako kao što su građanski filozofi zaboravili Hegela) i shvatili Marxovu misao u prosvjetiteljskom smislu. Posljedica je bila odvajanje teorije socijalizma (koja je bila revolucionarna) od prakse socijalizma (koja je bila uglavnom reformistička) i pretvaranje Marxove misli u puku ideologiju (u Marxovu smislu te riječi) radničke klase. Samim tim je stvorena i često korištena mogućnost da se znanstvenost Marxove misli žrtvuje trenutnim potrebama političkog trenutka. U želji da izbjegne ali i prevlada jednostranosti i protivrječnosti obaju ekstrema profesor Grünberg se odlučio da njegov »Arhiv« »ne služi, niti određenom shvaćanju svijeta, niti posebnoj znanstvenom pravcu ili čak nekoj partijskoj misli«, nego da, budući da »tek promatranje istog

predmeta od strane mnogih i sa mnogih strana nas može kod takvog predmeta (kao što je to društvena zbilja) bliže i blizu objektivnih sudova« bude znanstvena tribina koja će pružiti mogućnost izražavanja svojih misli i iznošenja rezultata svojih istraživanja i tako doprinijeti razvoju znanstvene misli.

Ovaj kratko iznešeni povijesni kontekst i pristup osnivača određivao je kako profil i strukturu časopisa, tako i krug njegovih suradnika.

Casopis se sastoji od pet rubrika: a) rasprave, u kojoj su autori iznosili rezultate vlastitih istraživanja,

b) izvori, u kojoj su donošeni još neobjavljeni rukopisi (pisma, dokumenti) različitih socijalističkih pisaca, ali i takovi, koji su već objavljeni, a nisu više pristupačni široj javnosti,

c) kronika, u kojoj su donošeni izvještaji sa najvažnijih skupova (konferencija i kongresa) iz međunarodnog radničkog pokreta u tekućoj godini,

d) recenzije najnovijih knjiga s područja djelatnosti časopisa,

e) bibliografija. Među suradnicima časopisa susrećemo ne samo predstavnike svih struja u tokovima tada suvremenog marksizma (»ortodoksa« kao K. Kautsky, revizionista; Bernstein, lijevog krila njemačkih socijaldemokrata: F. Mehring, marksista koji su sticajem povijesnih prilika u to vrijeme bez partijske pripadnosti: K. Korsch, G. Lukacs, sovjetskih marksista: D. Rjazanov, Zonovjev) nego i građanskih kritičara marksizma (H. Kelsen i drugi).

Struktura časopisa i metodološki pristup problematici koji je omogućio vrlo širok i raznolik krug suradnika, učinili su da je ovaj časopis ne samo opravdao njegovo pokretanje nego i u potpunosti ispunio svoj, u predgovoru prvom broju, naznačeni zadatak. U mnogobrojnim raspravama kritički je istraže-

na i osvjetljena povijest socijalističkih ideja (npr.: Nettlau M. »Bakunjin i Internacionala u Italiji do jeseni 1872«, Eckstein G.: »Stari i novi Saint Simon«, Bougle Ch. »Sociološka shvaćanja Proudonga« u »Contradictions économiques«, Adler M.: »Prilog vrednovanja Viktora Adlera«, Lukacs G. »Novo izdanje Lassalleovih pisama«) i međunarodnog radničkog pokreta (npr.: Mayer G. »Odjeljivanje proleterske od buržoaske demokracije u Njemačkoj (1863—1870)«, Mondolfo R. »Počeci radničkog pokreta u Italiji do 1872. i spor između Mazzinija i Bakunjinia«, Weil F. »Radnički pokret u Argentini«, Ursini N. R. i Wilk K. »Radnički pokret u Finskoj« i dr.).

U rubrici »izvori« javnosti su po prvi put postala pristupačna pisma mnogobrojnih značajnih teoretičara (Lassalea, Mosesa Hessa, Marxa, Engelsa i dr.), dokumenti (o izbijanju I svjetskog rata, o Zimmerwaldskom pokretu 1914—1919), nepoznati biografski podaci relevantni za razumijevanje djela pojedinih mislilaca (npr.: Dokumenti iz studentskih godina Karla Marxa, Karl Marx kao abiturijent) i obavijesti o istraživanju zaostavštine pojedinih mislilaca (Lassalleana, Bakunjiniana, Rjanzanov D. »Najnovija saopćenja o literarnoj zaostavštini Karla Marxa i Friedricha Engelsa i dr.).

Rubrike »kronika« i »bibliografija« donosile su izvještaje sa većine najvažnijih skupova iz međunarodnog radničkog pokreta i brojnu bibliografiju tada aktualne socijalističke literature i literature o socijalizmu i radničkom pokretu.

Iako su ova istraživanja pridonijela oživljavanju i vrednovanju socijalističke misli, (njihova vrijednost nesumnjiva je još i danas i koristit će kako onima koji se bave istraživanjem povijesti socijalizma i međunarodnog radničkog pokreta tako i onima koji se o toj povijesti samo žele informirati iz pouzdanih izvora), ona nisu niti jedina, niti

najvrednija osobina ovog časopisa. Naprotiv, upravo zbog toga što je bio tribina na kojoj su razmjenjivane misli predstavnika različitih znanstvenih i političkih smjerova, u njemu su po prvi puta u povijesti socijalističke misli, posebno s obzirom na činjenicu da je institucionalizirani socijalizam okoštao i formalizirao naročito Marxovu izvornu misao, pokrenuti i diskutirani mnogi teorijski još i danas relevantni problemi i iznošeni rezultati istraživanja koji još ni danas nisu prevladani. Odnos Marxove i Hegelove dijalektike, marksizma i filozofije, karakter proizvodnih snaga, razlika između proizvodnih snaga i tehnike, smisao pojma diktature proletarijata, odnos prirodno-znanstvenog i historijskog materijalizma, političke implikacije shvaćanja Marxova materijalizma kao prirodno-znanstvenog materijalizma, odnos političke teorije Marksovih slijedbenika prema Marxovoj izvornoj političkoj teoriji i razlike među njima, ekonomska liberalizacija u socijalizmu itd. To su samo neki, po našem mišljenju još i danas za političku teoriju i praksu socijalizma aktualni i važni problemi, sadržani u Grünbergovom »Arhivu«, koji je sada ponovo postao pristupačan široj javnosti.

Njegovo ponovno objavljivanje olakšat će i pospješiti izučavanje međunarodnog radničkog pokreta, omogućiti će uvid u teorijska strujanja među socijalističkim misliocima u prva tri decenija ovoga stoljeća, ali, i to je njegova najveća vrijednost, pridonijeti da se razumije izvorna Marxova misao i prevlada još uvijek prisutna, društveno i politički-djelotvorna formalistička interpretacija Marxove misli. Zato ponovno objavljivanje tog časopisa treba pozdraviti i preporučiti ga svim institucijama koje se bave, bilo historijskim, bilo teorijskim problemima socijalizma i radničkog pokreta.